

MŮŽE SE I ČESKÝ ZNAKOVÝ JAZYK STÁT JAZYKEM BIBLE? K PROBLEMATICE PŘEKladU BIBLICKÝCH TEXTŮ DO ZNAKOVÝCH JAZYKŮ

Romana Petrářová

ABSTRACT:

Taking into account the results of existing efforts to translate biblical texts into national sign languages in different countries, this contribution seeks to consider some specific problems and challenges that such a large project brings. At the same time it tries to outline the initial questions that would have to be answered before an analogous undertaking in the case of Czech Sign Language.

Bible se dosud dočkala většího množství překladů než kterékoli jiné dílo světové literatury a je dnes přístupná ve více než dvou tisících jazycích, z nichž některé mají množství svébytných překladových podob (mezinárodní organizace Wycliffe Bible Translators dokonce uvádí zkušenosti s překlady do více než 2 500 mluvených jazyků). Přestože hovoříme o tak bohaté — a z časového hlediska více než dvoutisícileté¹ — překladatelské činnosti, musíme připustit, že příslušníci některých jazykových menšin po celém světě na Bibli ve svém jazyce stále ještě čekají. Mezi taková svébytná společenství do nedávna patřily, a v mnoha zemích dosud stále patří, také komunity Neslyšících.² Jednou z těch, které o existenci Bible v jazyce svého srdce začínají se zvýšeným zájmem usilovat, je i komunita Neslyšících v České republice.

I když historie výchovy a vzdělávání neslyšících dětí u nás byla až do roku 1948 úzce propojena s aktivitou církvi a pedagogickým působením mnoha kněžích-katechetů, jejichž přesvědčením podle Aloise Nováka (1938, s. 62) bylo, že „přirozené posunování jest vlastní mateřštinou hluchoněmých“, příhodných pramenů, na které by dnešní překladatelé Bible do českého znakového jazyka (ČZJ) mohli navázat a z nichž by mohli čerpat, není mnoho.³ Tato situace je dána jednak tehdejšími technickými limity, na které záznam znakového jazyka v jeho přirozené podobě narážel, jednak poválečným proticírkevním a protináboženským vývojem u nás, během něhož se dosud vzniklá biblická (a obecně křesťanská) terminologie v českém znakovém jazyce přestala dále rozvíjet, ba co víc, postupem času byla částečně zapomenuta. I přes tuto skutečnost obsahuje první — a dosud jediný — takto orientovaný slovník ČZJ (*Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící*, viz Kol. autorů, 2001) nejen znaky nové, ale i znaky „původní“, které se během let staly součástí

1 Počátek tohoto období lze spojit s prvním překladem hebrejského kánonu Starého zákona do řečtiny, tzv. Septuagintou, který vznikl pravděpodobně ve 3.–1. století př. Kr.

2 V posledních letech je označení Neslyšící s velkým N záměrně používáno pro vyjádření příslušnosti k jazykové a kulturní menšině a/nebo respektu k ní a k jejím odlišnostem.

3 Z výše uvedeného období mi není znám žádný zdroj, který by jakékoli překladatelské úsilí v tomto směru potvrzoval, případně dokonce zaznamenal. Jedinými pomocnými prameny se tak mohou stát biblické dějiny v ilustracích, které pro své neslyšící žáky vytvořili učitelé smíchovského ústavu pro hluchoněmé V. Kmoche a později také A. Novák.

kultury Neslyšících a jako takové se v dané společnosti předáváním z generace na generaci uchovaly dodnes. Již v době vzniku tohoto slovníku však bylo patrné — a desetiletý vývoj ČZJ v této oblasti zmíněnou domněnku potvrzuje —, že převážná část znaků, jež si pro potřeby výuky náboženství uměle vymýšleli slyšící učitelé (tedy nerodilí uživatelé ČZJ), bude postupně nahrazována znaky novými, které budou primárně motivovány významem daného pojmu a jejichž formální složka bude odpovídat složce obsahové.

V tomto kontextu je potřeba dále zmínit, že jako zásadní předpoklad pro vznik nejen terminologického slovníku, ale i samotného překladu biblických textů do českého znakového jazyka a znakových jazyků obecně se zdá být vzrůstající zájem lingvistů o vizuálně-motorické jazyky a o kulturu Neslyšících, resp. přiznání těmto jazykům statusu jazyků přirozených, jejich oficiální uznání v legislativě jednotlivých států a — v neposlední řadě — také stále se zdokonalující technické možnosti dovolující vizuální jazyky kvalitně zaznamenat a uchovávat. V důsledku těchto nových a vskutku zásadních poznatků a postojů začalo na konci 20. století docházet k proměně postavení neslyšících ve společnosti; přestávali být pouhými příjemci vzdělávací a pastorační péče ze strany slyšících, naopak sami se začali stávat jejími subjekty. V tomto procesu jazykového a kulturního sebeuvědomování se neslyšící lidé na celém světě, tj. i u nás, postupně stále více domáhají nejen většího přístupu k informacím a ke vzdělání, ale také k duchovnímu a náboženskému životu — od účasti na liturgických obřadech, neformálních studijních kroužcích, vysokoškolských teologických studií až po individuální potřebu hlubokého porozumění posvátným textům. Součástí těchto požadavků je v neposlední řadě také vlastní aktivní vedení a rozhodování záležitostí týkajících se jejich jazyka, života a komunity, což — jak se v mezinárodním měřítku ukazuje — je také zásadním předpokladem úspěšného a neslyšící komunitou obecně kladně přijímaného procesu překládání Bible do jazyka Neslyšících.

Prvním subjektem, který se již v roce 1981 rozhodl soustavně a usilovně zabývat překladem biblických textů do amerického znakového jazyka (ASL), byla organizace Deaf Missions.⁴ Ve svém úsilí nazvaném Project Omega si jako cíl stanovila vytvoření pokud možno přesného překladu Nového i Starého zákona do ASL, a to (dokonce) z původních biblických jazyků — tedy z řečtiny, hebrejštiny a aramejštiny — s přihlédnutím k vybraným překladům do angličtiny. Zkušenosti z práce na tomto projektu, týkající se především optimálního sestavení překladatelského týmu (nutno podotknout, že většinu týmu tvořili vyškolení neslyšící překladatelé), hledání vhodné metody, translátologických postupů — i samotný výsledný překlad —, se staly předlohou pro překlady do dalších znakových jazyků: v roce 1993 započaly v rámci projektu

4 Deaf Missions vznikla v roce 1970 jako křesťanská misijní organizace, jejímž cílem je efektivní zpřístupnění Bible všem neslyšícím. K tomuto účelu poskytuje materiály a školení neslyšícím křesťanům, kteří používají znakový jazyk jako svůj první jazyk. Do současné doby Deaf Missions dokončila a zpřístupnila překlad celého Nového zákona a dílčí části Starého zákona. Podrobnější informace o organizaci, její činnosti a výsledném překladu lze nalézt na webových stránkách <<http://www.deafmissions.org/>>.

ViBi (Visual Bible)⁵ práce na překladu do japonského znakového jazyka, v roce 1998 byl oficiálně zahájen projekt překladu do australského znakového jazyka. Kromě toho byl dokončen a zveřejněn překlad jedné, resp. několika biblických knih ve znakových jazycích v Kolumbii, Dánsku, Finsku, Německu, Norsku, Rumunsku a Švédsku. Nejméně deset zemí, mezi nimi například Velká Británie a Rusko, pak zveřejnilo překlady dílčích biblických pasáží ve svých znakových jazycích. Dalších čtyřicet zemí zahájilo vlastní překladatelskou činnost, která se dnes nachází ve stadiu sahajícího od příprav až po vyhlášení pilotních výstupů (Penner, 2009). Tento výčet potvrzuje, že o Písmo v národních znakových jazycích⁶ je v komunitách Neslyšících po celém světě nemalý zájem. Je pravděpodobné, že se k těmto projektům přidá v dohledné době také Česká republika? Jaká úskalí a jaké úkoly potenciální překladatele na této cestě čekají?

Již po zevrubném šetření některých dostupných pramenů z výše zmíněných projektů a na základě analýzy několika zatím neoficiálních překladatelských pokusů českých neslyšících je zřejmé,⁷ že překladatelé Bible do jednotlivých národních znakových jazyků řeší řadu shodných, současně však pro každý z těchto jazyků i mnoho specifických otázek a problémů. Ty ve své podstatě vycházejí ze základních požadavků, které jsou na překlad biblických textů do vizuálně-motorických jazyků kladeny; na ně je pak potřeba nahlížet nejen jako na dílčí, samostatné cíle, ale mnohem více jako na jeden vícevrstevný úkol, jenž všechna tato dílčí hlediska zahrnuje. Z tohoto pohledu lze tedy říci, že cílem je překlad (1) psaného textu do jazyka prostorového, vizuálně-motorického, (2) textu starověkého (se všemi jeho jazykovými, kulturními a geografickými odlišnostmi) do jazyka současného neslyšícího Čecha, (3) textu, jehož původní (a pro překlad často výchozí) verze existují v jazycích, které běžný rodilý mluvčí ČZJ nezná, do jazyka, jenž ještě není dostatečně lingvisticky prozkoumán a popsán, (4) textu mnohdy záměrně víceznačného, s obecně složitější sémantikou a pragmatikou, do spíše explicitního jazyka neslyšících, a to tak, aby výsledek byl přirozený, srozumitelný a aby biblické texty reflektoval z pozice specifické kultury, potřeb a očekávání Neslyšících, tedy z pohledu jejich identity a komunity.

Konkrétní překladatelské postupy jsou určovány — stejně jako v případě překladů Starého a Nového zákona do mluvených/psaných jazyků — (nejen) dvěma základními hledisky: volbou typu překladu podle jeho účelu a výběrem metody překladu. Typ překladu podle účelu se řídí jednak plánovaným modelem příjemce (věk, geografické faktory, preferovaná varianta ČZJ, příslušnost k určité denominaci nebo naopak širší ekumenická komunita uživatelů),⁸ jednak způsobem užívání překladu (liturgické ob-

5 Oficiální název projektu je *The Japanese Sign Language Bible Translation*. Zájemce o více informací o projektu odkazují na webové stránky <<http://www.deaf.or.jp/vibi/vibi.html>>.

6 Organizace Wycliffe Bible Translators odhaduje, že na světě existuje 400–500 různých znakových jazyků, přičemž sama tato organizace uvádí (překladatelské?) zkušenosti s 200 znakovými jazyky.

7 Šlo o překlady členů sdružení Naděje Neslyšících, z nichž některé lze najít i na webových stránkách, viz např.: <<http://www.youtube.com/watch?v=uVPxKbrj1x8>> nebo <<http://www.youtube.com/watch?v=smlJ4N-OhQY>>.

8 V případě překladu, který je určen příslušníkům všech křesťanských denominací, musí překladatelský tým vyřešit otázku rozdílnosti označení některých pojmů v ČZJ, konkrétně-

řady, studijní, běžné či speciální účely). Ohledně metody překladu se v odborné literatuře běžně hovoří o jejím rozlišení podle oscilace na škále formální ekvivalence — funkční ekvivalence. Ve výše zmíněných překladech Bible do národních znakových jazyků není zvolená metoda nikde explicitně definována, stručný přehled dosud používaných metod však uvádí Christian Ramirez (2011), a to: metodu verš po verši (formální ekvivalent), volný překlad (dynamický/funkční ekvivalent), chronologický překlad a překlad tematických příběhů. V této souvislosti je nutno zmínit, že některé překlady — například pilotní překlad biblického textu do kostarického znakového jazyka lescó (Tamez, 2008) — připojují k překladům textů také vlastní pasáže jako úvod do tématu, přehled nově vytvořených znaků, komentář k překladu nebo modlitbu.⁹

Další zásadní otázkou, která stojí před každým překladatelským týmem (resp. správní radou nebo výborem překladu), je rozhodnutí pro konkrétní verzi zdrojového textu, tedy odpověď na otázku, z čeho překládat. Ta se odvíjí od volby mezi původností a autoritativností textu.¹⁰ V případě výše uvedených překladů do národních znakových jazyků si překladatelské týmy vybírají — s ohledem na své jazykové dovednosti, účel, metodu a cíl projektu — mezi originálními biblickými jazyky a vybranými překlady Bible do národních (psaných) jazyků (případně kombinací obou těchto variant). Pro kontrolu překladu mohou eventuálně využít (využívají?) i existující překlad do jiného znakového jazyka.

V neposlední řadě je pro úspěšnost projektu velmi důležitá (a současně také značně citlivá) otázka, kdo bude překládat, jaké bude složení překladatelského týmu. Již v počátcích projektu Omega se ukázalo (a další projekty tuto zkušenost potvrdily), že optimální tým by měl být složen z neslyšících i slyšících členů, kteří mají jasně vymezené role a kompetence vně i uvnitř projektu. Role neslyšících členů by se měla týkat jak vedení projektu, tak samotného překladu. Základním kritériem výběru neslyšících členů týmu je požadavek fundovanosti překladatele v mateřštině na úrovni rodilého mluvčího. Tím je však paradoxně jejich výběr značně zúžen, neboť rodilých mluvčích je mezi Neslyšícími málo, jen 5–10 %.¹¹ Dalším závažným — a pro proces překladu významným — sociolingvistickým aspektem je nedostatečná znalost většiny prelingválně neslyšících osob jazyka dané většinové společnosti, praktická neznalost původních biblických jazyků a často i nízké všeobecné a odborné vzdělání. Z důvodu tohoto „hendikepu“ neslyšících členů týmu vznikla speciální školicí centra pro (budoucí) neslyšící překladaatele, a to při organizacích DOOR International Visions¹² a The Commit-

ně např. znaků označujících pojem křest, které souvisí se způsobem, jakým je křest v konkrétní církvi prováděn.

9 Elsa Tamezová (2008) uvádí, že úvod do každého tématu se skládá ze dvou částí: první z nich charakterizuje neslyšící komunitu a její vztah k Bibli, druhá uvádí do kontextu biblického textu s cílem vysvětlit příběh geograficky a historicky.

10 Původnost a autoritativnost konkrétní verze biblického textu mohou být a bývají dvě odlišné kvality. V případě původnosti textu jde o výběr konkrétní edice textové kritiky, autoritou textu se myslí vysoké hodnocení určitého textu v té které církvi (srov. Hedánek, 2005).

11 Jak je obecně již dobře známo, 90–95 % neslyšících dětí má slyšící rodiče.

12 Organizace DOOR International Visions působí od roku 1983 jako mezinárodní křesťanská misijní organizace neslyšících osob. V letech 1999–2006 vyškolila tato organizace 302

tee of International Cooperation for Bible Translation in Sign Languages (CICBTSL).¹³

Slyšícím členem týmu bývá jednak konzultant překladu, jehož přínosem jsou odborné znalosti z oblasti lingvistiky, obecné teorie překladu nebo biblických studií, jednak slyšící tlumočník prostředkující komunikaci mezi členy týmu a provádějící tzv. zpětný překlad (překlad již natočeného textu do většinového jazyka). Na již vzniklých výše zmíněných projektech spolupracovali odborně vyškolení konzultanti překladu z překladatelsky a lingvisticky zaměřených misijních institucí, jako jsou např. United Bible Society¹⁴ nebo dvě navzájem provázané organizace Wycliffe Bible Translators (WBT) a Summer Institute of Linguistics (SIL).¹⁵

Jak z výše uvedeného stručného nástinu vybraných specifík vyplývá, problematika překladu Bible do znakových jazyků je mimořádně obtížná a zajímavá. V zájmu kvalitní přípravy obdobného projektu u nás bude žádoucí podrobná analýza mezinárodních zkušeností a popis dosavadních překladatelských počínů do ČZJ.

LITERATURA:

HEDÁNEK, Jiří (2005): *Několik soudobých překladů Bible do češtiny* [online; přednáška pro Pražský lingvistický kroužek na zasedáních 16. a 30. května 2005]. Cit. 17. 6. 2012. Dostupné z WWW: <<http://bible21.cz/wp-content/uploads/2012/05/LK14.pdf>>.

NOVÁK, Alois (1938): *Pamětní spis ke stopadesátiletému trvání pražského soukromého ústavu pro hluchoněmé v Praze-Smíchově*. Praha: Pražský soukromý ústav pro hluchoněmé.

PENNER, Mark (2009): *Issues in Sign Language translation, with special reference to Bible*

translation. Work Papers of the Summer Institute of Linguistics, University of North Dakota Session [online], 49. Cit. 17. 6. 2012. Dostupné z WWW: <http://arts-sciences.und.edu/summer-institute-of-linguistics/work-papers/_files/docs/2009-penner.pdf>.

RAMIREZ, Christian (2011): *The committee of international cooperation of Bible translation in sign languages (CICBTSL): what does this organization work?* [poznámky z autorovy přednášky přednesené na konferenci WASLI a kongresu WFD konaného dne 16. července 2011 v Jihoafrické republice; online]. Cit. 17. 6.

neslyšících ze 48 zemí světa. V současnosti se soustřeďuje na překládání biblických textů do různých znakových jazyků. Za poslední dva roky se zasloužila o překlad dílčích textů (celkem se jednalo o 32 biblických příběhů) do indického znakového jazyka kerala, do keňského znakového jazyka a do znakových jazyků Burundi, Tanzanie, Ugandy, Ghany, Etiopie a do filipínského znakového jazyka. Podrobnější informace o této organizaci lze nalézt na internetových stránkách <<http://www.doorinternational.com/>>.

- 13 CICBTSL je organizace, jejíž členové jsou zkušení neslyšící překladatelé bible do národních znakových jazyků. Organizace zajišťuje školení a podporuje existující projekty. Jedním z nich je i překlad dílčích biblických textů do kostarického znakového jazyka lescó, jehož koordinátorem je Christian Ramirez, člen CICBTSL.
- 14 Australská pobočka této organizace spolupracovala na překladu do jazyka auslan (australský znakový jazyk).
- 15 Dnes členové SIL a WBT společně překládají Bibli, vzdělávají v oblasti jazykovědy a podporují zájem o překlad Písma.

2012. Dostupné z WWW: <<http://efsli.blogspot.cz/2011/07/committee-of-international-cooperation.html>>.

TAMEZ, Elsa (2008): The Bible from the perspective of the Deaf Community: a Costa Rican experience. *The Bible Translator* [online],

59(2), s. 59–67. Cit. 17. 6. 2012. Dostupné z WWW: <http://www.ubs-translations.org/fileadmin/publications/tbt/practical/TBT_PP_Tamez_Apr_08.pdf>.

Kol. autorů (2001): *Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící*. Praha: Naděje.

Romana Petráňová | Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze
romana.petranova@ff.cuni.cz